

ИВАНА КОМАТИНА
Историјски институт Београд
ivana.komatina@iib.ac.rs

ПРЕДРАГ КОМАТИНА
Византолошки институт САНУ, Београд
predrag.komatina@vi.sanu.ac.rs

ВИЗАНТИЈСКИ И УГАРСКИ СРЕМ ОД X ДО XIII ВЕКА*

Одавно је познато да је у средњем веку назив „Срем“ означавао не само међуречје Саве и Дунава, него и територију на десној обали Саве, данашњу Мачву, која се у изворима назива „Онострани Срем“ (Sirmia Ulterior). У раду се анализирају подаци о историји Срема од X до XIII века не би ли се утврдило када и у каквим околностима се име Срема проширило на десну обалу Саве.

Кључне речи: Срем, Мачва, Србија, Византија, Угарска, „Маргаритин мираз“

It has been long known that the name “Syrmia” in the Middle Ages meant not only the area between the rivers Sava and Danube, but also the territory on the right bank of the Sava, today’s Mačva, which was called in the sources “Further Syrmia” (Sirmia Ulterior). In this article we analyze the data concerning the history of Syrmia in the 10th–13th centuries in order to determine when and in what circumstances the name of Syrmia came to denote the right bank of the Sava.

Keywords: Syrmia, Mačva, Serbia, Byzantium, Hungary, “Margaret’s dowry”

Сремом се назива географско подручје омеђено токовима великих река Саве и Дунава, које обухвата пространу и плодну равницу и валовите обронке Фрушке горе. Међутим, у средњем веку је назив Срема имао шире значење, тј.

* Рад је настао као резултат истраживања на пројектима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): историјски, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029) и *Традиција, иновација и идентитет у византијском свешћу* (ев. бр. 177032).

обухватао је и десну обалу Саве, простор данашње Мачве, те се у историјским изворима јавља и појам „Онострани Срем“ (Sirmia Ulterior). Та појава је одавно запажена и добила је своје заслужено место у историографији. Ипак, околности у којима је дошло до ње нису довољно расветљене.

Славна античка историја царског Сирмија окончана је аварским освајањем града 582. године. У наредна два века он је остао у њиховом поседу, заједно са целокупним подручјем некадашње римске провинције Pannonia Secunda или Pannonia Sirmiensis, између река Саве и Дунава, што је оставило велике последице по његов развој.¹ Када су Франци под Карлом Великим уништили Аварски каганат 796. године, нашло се и то подручје у њиховим рукама. Као и цео простор између Драве, Саве и Дунава, и оно је дошло под надлежност фурланског маркгрофа Ерика,² а Сирмијум се у њему посвећеном некрологу помиње као један од градова који су оплакивали његову смрт 799. године.³ Када су почетком IX века Франци на том простору успоставили Доњопанонско кнежевство, оно је обухватило и Срем.⁴ Франачка владавина над Сирмијем и целим подручјем Срема потрајала је, по свој прилици, непрекидно кроз цео IX век, све до доласка Мађара у Панонску низију. За тезу која је готово општеприхваћена у науци, а по којој су тим простором након 827. године владали Бугари, било непрекидно до 927. или 971. односно 1018, било с прекидима,⁵ нема заправо ниједне потврде у изворима.⁶ Напротив, више података сведочи о трајном и непрекинутом присуству франачке власти у међуречју Саве и Дунава. Ту је податак из списка тзв. *Баварској летописа* с краја прве половине IX века, у коме се као последњи од народа на франачким источним границама помињу балкански Морављани, настањени око ушћа Велике Мораве у Дунав,⁷ који би, уколико су њихова станишта допирала до Београда, могли бити франачки суседи само ако су Франци господарили Сремом. Папа Хадријан II је 869/870. године посветио Св. Методија за епископа у франачкој Панонији „на престолу Св. Андроника Апостола који је био од Седамдесеторице“ и који је традиционално сматран за

¹ Динић, Средњовековни Срем, 1–2; Ферјанчић, Сирмијум, 45–48; Bubalo, Jurisdikcija, 25; Gračanin, Južna Panonija, 119–125, 137–145.

² Gračanin, Južna Panonija, 147–157.

³ „Hericum mihi dulce nomen, plangite, Sirmium, Polla, tellus Aquilegiae...“, Einhardi Vita Karoli Magni, 44; Јиречек, Хришћански елеменат, 524–525; Gračanin, Južna Panonija, 154–156.

⁴ Gračanin, Južna Panonija, 154–199.

⁵ Јиречек, Хришћански елеменат, 525; Динић, Средњовековни Срем, 2; Златарски, Историја I–1, 316; Ферјанчић, Сирмијум, 48–50; Andrić, Bazilijanski i benediktinski samostan, 116–118; Gračanin, Južna Panonija, 173, n. 21, 175, n. 32; Bubalo, Jurisdikcija, 25–27, сматра да се кроз цео IX век у Срему у неколико наврата смењивала франачка и бугарска владавина.

⁶ Gračanin, Južna Panonija, 173–175 sq, 194–196.

⁷ Bayerische Staatsbibliothek, Ms. Clm. 560, f. 149v: <<http://daten.digital-e-sammlungen.de/0007/bsb00079145/images/index.html?id=00079145&groesser=200%&fip=193.174.98.30&no=&seite=320>> 29.08.2018; Пиривајрић, Византијска тема Морава, 198–199; Komatina P., Slavs, 74–78.

првог епископа античког Сирмија,⁸ што значи да је макар формално и симболично његова епископска столица била везана за тај град, иако је извесно да он у њему није столовао.⁹ Једно посланство источнофраначког краља Арнулфа упућено Бугарима 892. године путовало је из кнежевства доњопанонског кнеза Браслава рекама Огром, Купом и Савом највероватније све до њеног ушћа и тек онда дошло до бугарског подручја, по свој прилици, у Београду.¹⁰ У исто време, само неку годину раније су и ученици Ђирила и Методија, прогнани из Моравске после Методијеве смрти 885. године, тек у Београду ступили на бугарско подручје.¹¹ Најзад, о дуготрајном франачком присуству на том простору сведоче и топоними „Фрушка гора“ и „Франкохорион“ („Франачка земља“), како Срем назива византијски писац XII века Никита Хонијат.¹²

Нашавши се у Панонској равници 896. године, Мађари су убрзо успоставили контролу над целим њеним подручјем. Тако су око 900. године уништивши франачко Доњопанонско кнежевство, загосподарили и Сремом.¹³ О њиховом присуству на простору Срема сведочи пола века касније византијски цар Константин VII Порфирогенит (913–959), наводећи у свом спису *De administrando Imperio* како Угри („Турци“) „живе с оне стране реке Дунава у земљи Моравској, али и с ове стране између реке Дунава и реке Саве.“¹⁴ У истом делу он помиње и сам град Сирмијум (Σέρμιον), који се налази „два дана пута од Београда“, иза кога је пак „стара Моравска, некрштена, коју су опленили Угри, којом је раније владао Светоплук“.¹⁵

⁸ Constantinus et Methodius, VM VIII.17, p. 158; Ферјанчић, Сирмијум, 36; Стојковски, Црквена историја, 17–24; Bubalo, Jurisdikcija, 18–19.

⁹ Bubalo, Jurisdikcija, 32–35; Коматићина П., Црквена политика, 334–338; Стојковски, Црквена историја, 91–108.

¹⁰ „...De regno Brazlavonis per fluvium Odagra usque ad Gulpam, dein per fluente Save fluminis navigio in Bulgaria perducti,“ Annales Fuldenses, AD 889, 408; Калић-Мијушковић, Београд, 32; Gračanin, Južna Panonija, 189–191, 196–197.

¹¹ Theophylacti Vita Clementis, 1221. Иако у извору стоји да су прешли „Истар“ (Ιστρος), тј. Дунав, а пошто су дошли са франачке територије, свакако се радило о преласку преко ушћа Саве у Дунав са сремске стране, пошто су подручја на левој обали Дунава још од почетка IX века и времена пропасти Авара била под бугарском контролом, Komatina P., Slavs, 74.

¹² Јуречек, Хришћански елеменат, 525; Gračanin, Južna Panonija, 154–155, 175; Bubalo, Jurisdikcija, 25–26.

¹³ Györffy, Pregled dobara, 14; Gračanin, Južna Panonija, 194–196, 199–201.

¹⁴ DAI, 42.18–21.

¹⁵ DAI, 40.31–34; Györffy, Pregled dobara, 14–15; Појовић, Sirmium – Митровица (Сремска и Мачванска) (1967), 84, сматрају да из Порфирогенитовог податка следи да сам град Сирмијум није припадао земљи у којој су живели Угри, него да се она налазила иза њега. Међутим, питање је колико Порфирогенит ту има у виду стварно насеље свог времена, а колико помиње Сирмијум само као славно место из античке географије и историје, као у DAI, 25.21–23, где стоји како су „Гепиди, од којих су се касније одвојили Лангобарди и Авари, насељавали места око Сингидуна и Сирмија.“ Уп. и Калић, Вести, 37–41; Ђурковић, Међаши дуж Истра, 27–37; Рагичевић, Шињхар, Порфирогенитови међаши, 44–49.

Првих деценија XI века, док је на Балкану још увек беснео велики рат између цара Василија II и бугарских побуњеника предвођених Самуилом, Сирмијем је управљао Самуилов намесник Сермон. Након што су Самуило и његови наследници поражени и византијска власт била поново успостављена на највећем делу територије њиховог царства 1018. године, према Јовану Скилицу, само „Сермон, Нестонгов брат, који је владао Сирмијем (ὁ τοῦ Σιρμίῶν κρατῶν ἀδελφὸς τοῦ Νεστογγου Σέρμων) није хтео да се покори“. Против њега је 1019. године кренуо византијски војсковођа Константин Диоген, „архонт тамошњих крајева“ (τῶν ἐκεῖσε μερῶν ἄρχων), позвао га на састанак на броду на средини реке Саве и, пошто га је приликом тог састанка преваром убио, упутио се са одредом војске према граду Сирмију, који му је Сермонова удовица предала, након чега је Диоген „постављен да управља новоосвојеном земљом“ (ἄρχειν ἐτάχθη τῆς νεοκτήτου χώρας).¹⁶ Исте, 1019. године Сирмијум се помиње и у Првој повељи Охридској архиепископији цара Василија II, као седиште једног од епископа потчињених охридском архиепископу, са „15 клирика и 15 парика у целој својој енорији,“ без појединачног навођења места која су јој припадала (καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς Θράκου κελεύομεν ἔχειν εἰς πᾶσαν τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ κληρικούς τε καὶ παροίκους τε).¹⁷ Византијска владавина над Сирмијем окончана је поновним угарским освајањем 1071. године, о чему ће бити више речи.

Иако се помиње још код Константина Порфиrogenита средином X века, археолошка истраживања нису нашла потврду постојању развијеног урбаног насеља тог времена на месту античког Сирмија, на левој обали Саве.¹⁸ Међутим, она су непобитно показала да управо у то време настаје нови урбани центар на супротној обали реке, у данашњој Мачванској Митровици, чије је постојање и функционисање у наредним вековима управо у средишту истраживања и тумачења употребе и значења имена „Срем“ у том периоду. На том локалитету, званом „Зидине“ или „Ширинград“ у данашњем насељу Колонија, који је био саставни део урбаног комплекса античког Сирмија, у археолошким истраживањима вођеним углавном током шездесетих и седамдесетих година XX века, откривени су, на месту позноримског мартирија из IV века, остаци три различита сакрална објекта из средњег века. Најстарији слој припада малој раносредњовековној цркви која је, како је утврђено, страдала у пожару, након чега је на њеном месту крајем X или почетком XI века (у периоду 976–1030) подигнута нова, већа троапсидална црква. У најмлађем слоју су остаци велике позносредњовековне бенедиктинске цркве. Како су археолози утврдили, најстарија

¹⁶ Scylitzes, 365–366; *Ферјанчић*, Сирмијум, 50–51; *Пиривајџић*, Самуилова држава, 99, 131–132, 193–194.

¹⁷ *Gelzer*, Ungedruckte II, 43; *Новаковић*, Охридска архиепископија, 90–91; *Bubalo*, Jurisdikcija, 40–42; *Комаџина И.*, Црква и држава, 111–112.

¹⁸ *Појовић*, Преглед топографије, 133–134; *Појовић*, „Методијев“ гроб, 302; *Gračanin*, Južna Panonija, 208–209.

црква би потицала из друге половине X века, док би друга, подигнута на њеном месту на самом почетку XI века након што је ова страдала у пожару, постала седиште православног сирмијског епископа, управо оног који се помиње у Првој охридској повељи цара Василија II из 1019. године. Та друга црква би била „велика црква коју народ те земље (тј. „Оностраног Срема“) зове епископском“ (*maiori ecclesia, quam terre illius homines episcopalem appellant*) из писма папе Гргура IX из 1229. године.¹⁹ Трећа црква, католичка, која је била посвећена Св. Иринеју, сирмијском епископу и мученику, што се претпоставља и за прве две, подигнута је у XIII веку, након што је тај локалитет 1229. године преузела римокатоличка црква и новооснована римокатоличка Сремска епископија.²⁰

Чињеница да се седиште православне Сремске епископије у XI веку налазило у данашњој Мачванској Митровици и да се територија на десној обали Саве у изворима XIII века назива „Оностраним Сремом“ послужила је као основа за далекосежне закључке. Тако се дошло до идеје да се име Срема већ у раном средњем веку распростирало са обе стране реке Саве.²¹ Пошто се узимало да су Бугари владали Сремом северно од Саве у IX–X веку, то је и територија јужно од реке у том периоду посматрана као подручје под њиховом влашћу, па се јавила и претпоставка како је Сремска епископија основана у време и у оквиру организовања цркве у Бугарској након њеног покрштавања 864. године. Угри би у X веку освојили Срем северно од Саве, али би онај јужно од ње са епископском катедром остао у оквиру бугарске државе и цркве до њене пропасти 971. године и поново, након кратког периода византијске владавине, између 976. и 1018.²² И док су једни научници допуштали да се у време Самуила и Сермона бугарска, а након 1019. године византијска власт могла проширити и на северни део Срема, да би се после угарског освајања 1071. поново ограничила само на јужни,²³ други су одбацивали такву могућност, истичући да се вести

¹⁹ *Theiner*, Monumenta Hungariae I, 88–89.

²⁰ За резултате истраживања у Мачванској Митровици, уп. *Појовић*, Sirmium, Сремска Митровица (1966), 79–80; *Исџиу*, Sirmium – Митровица (Сремска и Мачванска) (1967), 81–86; *Исџиу*, Ископавања у Сирмијуму, Југославија (1973), 98–99; *Исџиу*, Блажени Иринеј, 259–263; *Исџиу*, Сирмијска епископија, 291–296; *Исџиу*, „Методијев“ гроб, 297–302; *Исџиу*, Култни континуитет, 303–306; *Минић*, Site, 1–70; *Ercegović-Pavlović*, Nécropoles, 1–60; *Andrić*, Bazilijanski i benediktinski samostan, 118–119; *Bubalo*, Jurisdikcija, 39–42, 56–57.

²¹ *Динић*, Средњовековни Срем, 3–5; *Рагојчић*, Дукљанин о Срему, 20–29; *Ферјанчић*, Сирмијум, 50, 52–53; *Györffy*, Pregled dobara, 14–15; *Bubalo*, Jurisdikcija, 41–42; *Gračanin*, Južna Panonija, 200, 208 sq. У прилог тој тези аутори наводе одређене податке из тзв. *Лешојуса јоја Дукљанина*, уп. Летопис, изд. *Шишић*, 316–317, 322, за који је, међутим, показано да је уобличен у XVI–XVII веку, cf. *Vujan*, Chronique, 5–38; *Ista*, Orbinijevo izdanje, 65–80, те се његови подаци не могу користити без претходне темељне анализе традиције из које потичу.

²² *Јиречек*, Хришћански елеменат, 525; *Динић*, Средњовековни Срем, 2; *Györffy*, Pregled dobara, 13–18; *Појовић*, Sirmium – Митровица (Сремска и Мачванска) (1967), 84; *Исџиу*, Сирмијска епископија, 293–295; *Andrić*, Bazilijanski i benediktinski samostan, 116–119; *Bubalo*, Jurisdikcija, 25–42.

²³ *Ферјанчић*, Сирмијум, 50–53; *Исџиу*, Проблем, 51–52; *Andrić*, Bazilijanski i benediktinski samostan, 119–123; *Bubalo*, Jurisdikcija, 28–30, 43–44.

о Сермоновој владавини у Сирмију, његовом освајању од стране Константина Диогена и потоњој византијској власти у њему односе искључиво на подручје „Срема“ јужно од Саве, а име града „Сирмија“ у византијским изворима искључиво на Мачванску Митровицу, док би подручје северно од Саве било непрекидно под угарском влашћу, о чему би сведочио континуирано присуство новца угарских краљева од Стефана I (997–1038) до Коломана (1095–1116).²⁴

Међутим, не би се могло рећи да се простор данашње Мачванске Митровице у време формирања и развоја градског и црквеног средишта на њему у X и XI веку налазио „на десној обали Саве“. Река Сава је током векова својим сталним меандрирањем, изливањем и мењањем тока на том простору образовала једну малу дeltu, са бројним рукавцима и адама. Локалитет у Мачванској Митровици припада управо једној таквој ади, а остаци поменутих рукаваца су данашња Засавица, иначе некадашње главно корито Саве, и њене бројне мртваје и богази, који је и данас повезују са Савом.²⁵ Према томе, у садашњем току Саве не би требало видети физичку препреку која је била пресудна за детерминисање административне границе која би насеље у Мачванској Митровици одвајала од древног Сирмија и географског подручја Срема између Саве и Дунава. То насеље је, заправо, јужним рукавцима Саве и мочварном природом терена око њих физички било сасвим одвојено и удаљено од мачванског подручја на југу и упућено на супротну обалу реке. Стога је сасвим могуће да је насеље у Мачванској Митровици у то време, као и у римско доба, представљало јединствену функционалну урбану целину са тадашњим насељем на простору античког Сирмија, данашње Сремске Митровице, те да је, према томе, у територијалном смислу било везано за простор између Саве и Дунава, а не за онај јужно од Саве.

Као што је већ наглашено, међуречје Саве и Дунава контролисали су током читавог IX века Франци, а затим Угри, што не оставља простор за могућност да је Сремска епископија настала у оквиру организације Бугарске цркве. С друге стране, сачувани археолошки материјал са локалитета у Мачванској Митровици јасно показује да се настанак најстарије од три цркве, као и самог

²⁴ Györfly, Pregled dobara, 14–21; Gračanin, Južna Panonija, 208–213.

²⁵ Алексић, Мачва, 6–7, 27–28, 33–39, 60–67, 79–84. Да се не би смело тврдити да је Сава текла данашњим коритом и у средњем веку упозорио је већ Блајојевић, Насеља, 79–86, који је узевши у обзир резултате хидролошких истраживања тог терена и анализиравши положај топонима који се наводе на том простору у средњовековним и изворима из раног османског периода, дошао до закључка да су ток Засавице и доњи ток Битве у средњем веку представљали северну границу подручја које се тада сматрало и називало Мачвом. Савска острва код Сирмија (Cassia и Carbonaria) помињу и позноантички извори, а једно од њих се идентификује управо са простором на коме је Мачванска Митровица. Györfly, Pregled dobara, 8–18; Jeremić, Sirmium – grad na vodi, passim, посебно 83–124. У току су детаљна хидролошка и геоморфолошка истраживања тог терена која спроводе стручњаци Географског института „Јован Цвијић“, на челу са др Јеленом Ђалић, а овом се приликом захваљујемо на љубазној помоћи коју нам је пружила и уступљеним геоморфолошким и хидрографским картама тог подручја.

насеља око ње, може везати за средину и другу половину X века.²⁶ Најстарији примерци новца нађени на њему потичу такође из тог времена – у питању су византијски новчићи цара Јована I Цимискија (969–976) и анонимни фолиси из периода 976–о. 1030/35.²⁷ Не упућује ли то на могућност да хронолошки оквир постанка градског насеља и црквеног средишта у Мачванској Митровици потражимо у историјском контексту Цимискијеве реокупације северног дела Балканског полуострва 971. године? Као што је добро познато, његова акција на северу Балкана се није ограничила на уништење Бугарског царства, већ су византијске снаге том приликом покорице и Српске земље, где је био основан катепанат у Расу.²⁸ На исти начин је под византијску контролу могао dospети и Срем између Саве и Дунава, као стратешки значајна област за одбрану нових граница Царства, са снажним упориштем на месту древног Сирмија, али не на рушевинама античког града са севера отвореног према Панонској равници и изложеног могућим угарским нападима, него на природно боље утврђеном положају на острву између рукаваца Саве.²⁹ Пошто је устанак Самуила и његове браће 976. године поништио готово све тековине Цимискијевих освајања,³⁰ и византијски је Сирмијум доспео у њихове руке, а Самуило га је поверио на управу Сермону.³¹ Примерци његовог новца пронађени на обали Дунава сведоче да се његова управа протезала на целом простору између двеју река.³² Сремска епископија се први пут помиње 1019. године у Првој повељи цара Василија II Охридској архиепископији, као један од њених суфрагана, а настала је свакако нешто раније, у време Самуила и Сермона, а можда још и у време Цимискија, у сваком случају крајем X или почетком XI века, када и њена катедрална црква (друга црква у Мачванској Митровици).³³

²⁶ *Појовић*, Сирмијска епископија, 296; *Исџи*, „Методије“ гроб, 300–302; *Исџи*, Култни континуитет, 303; *Minić*, Site, 20–22, 66–67; *Ercegović-Pavlović*, Nécropoles, 40–41.

²⁷ *Појовић*, Sirmium – Митровица (Сремска и Мачванска) (1967), 82; *Исџи*, Каталог византијског новца, Sirmium, 325–342; *Исџи*, Остава, Sirmium, 343–344; *Minić*, Site, 58–60, 66–67.

²⁸ *Максимовић*, Организација, 35–36; *Пиривајрић*, Византијска тема Морава, 175–176; *Крстаниновић*, Province, 135–136; *Комајшина П.*, Србија и Дукља, 170–171.

²⁹ Посебно треба имати у виду чињеницу да су Угри, који су га до тада држали, током X века предузели неколико разорних продора на царску територију, све до зидина Цариграда, а да су њихови упади били нарочито учестали у деценији која је претходила Цимискијевом уништењу Бугарског царства 971. и да су пружили значајну помоћ руском кнезу Свјатославу у походу против Ромеја 970. године, *Moravscik*, Byzantium and the Magyars, 49–61.

³⁰ *Пиривајрић*, Самуилова држава, 31–71, 73–92.

³¹ *Ферјанчић*, Сирмијум, 50–51; *Пиривајрић*, Самуилова држава, 99, 131–132.

³² *Schlumberger*, Monnais, 173–176.

³³ *Појовић*, Сирмијска епископија, 293–295. Пошто се у Првој охридској повељи цара Василија II за Сремску епископију, за разлику од већине осталих, не наводе поименично градови и предели који су јој припадали, тешко је рећи где се простирало њено јурисдикционо подручје, тј. да ли само северно од Саве, *Новаковић*, Охридска архиепископија, 90–91, или са обе стране њеног доњег тока, *Динић*, Средњовековни Срем, 2–3; *Bubalo*, Jurisdikcija, 41–42; *Комајшина И.*, Црква и држава, 111–112. Новаковићево мишљење да је Београдска епископија обухватала цело подручје до Саве и Дрине, *Новаковић*, Охридска архиепископија, 88–90, имало би потврду у каснијем развоју,

Када је византијски војсковођа Константин Диоген убио Сермона и заузео Сирмијум 1019. године, према речима Јована Скилице, „постављен је да управља новоосвојеном земљом.“³⁴ Тиме је успостављена нова византијска војноуправна јединица са седиштем у Сирмију, која се у науци најчешће назива *џе-мом Сирмијум*, али чији стварни ранг и место у царској административној подели заправо нису познати.³⁵ Где се пак простирала та „новоосвојена земља“ којом је Диоген имао да управља из Сирмија? Пошто је приликом свог доласка пред Сирмијум већ био „архонт тамошњих предела“, што се свакако односило на подручја која су се налазила јужно од града,³⁶ то би ту „новоосвојену земљу“, по свој прилици, требало да тражимо у правцу севера, а то је међуречје Саве и Дунава. Сам Скилица пише како је Константин Диоген, „архонт тамошњих предела“, дошавши пред Сирмијум, позвао Сермона да се састану „на средини реке која је протицала између“ (κατὰ τὸ μέσον τοῦ παραρρέοντος μεταξὺ ποταμοῦ),³⁷ што је свакако значило да је Сава раздвајала Диогену територију на југу од Сермоне на северу. Византијска контрола можда није била увек чврста на целом том простору, нарочито уз Дунав, где су одређени утицај повремено могли имати и угарски краљеви, о чему би сведочио присуство њиховог новца у Батајници, Новим Бановцима и Сурдуку.³⁸ С друге стране, и у самој угарској традицији је касније постојала усмена на то да су они територију Срема освојили у XI веку, пошто је у тобожњој повељи угарског палатина Рада из 1057. године, а заправо фалсификату печујског епископа Бартоломеја из прве пловине XIII века о уступању манастира Св. Димитрија у Сремској Митровици Печујској епископији, забележено како је палатин Радо „многим ратним дејствима целу ту провинцију Светој круни исправио и поново задобио“ (quod multis bellicis laboribus cum tota provincia illa sancte corone rectificavi et iterum acquisivi).³⁹ О чвршћем

из XIII–XIV века, када је цео тај простор доиста припадао Београдској епископији, која се тада називала и *Мачевска*, тј. Мачванска, *Комајина И.*, Црква и држава, 373–375.

³⁴ Scylitzes, 365–366. Скилица касније на још два места помиње Диогена као управитеља Сирмија, *Ibidem*, 373, 376.

³⁵ Извесно је да она није била истоветна са *џе-мом Србијом*, познатом из сфрагистичког материјала, како се у историографији понекад држи, уп. *Ферјанчић*, Сирмијум, 51–52; *Wasilewski*, Thème, 465–482; *Максимовић*, Организација, 39–42; *Krsmanović*, Province in change, 198–200; *Bubalo*, Jurisdikcija, 28–29; *Комајина П.*, Србија и Дукља, 174–178; *Wassiliou-Seibt*, Byzantinische Vertheidigungssystem, 182–190.

³⁶ Scylitzes, 365; *Максимовић*, Организација, 41; *Комајина П.*, Србија и Дукља, 174–176.

³⁷ Scylitzes, 365. Уколико је Сермоново упориште у Сирмију било у Мачванској Митровици, онда Скиличин податак потврђује постојање значајног речног тока, свакако рукавца Саве, био он главни или споредни, јужно од њега. Уп. и *Gračanin*, Južna Panonija, 209, п. 246.

³⁸ *Gračanin*, Južna Panonija, 209–210. Остала налазишта новца угарских краљева из XI века која аутор наводи (околина Осијека, Вуковара и Винковаца) лежала су сувише према северозападу и свакако изван домашаја византијске управе у Сирмију.

³⁹ *Diplomata Hungariae Antiquissima I*, 162, no. 46; *Györffy*, Pregled dobara, 54–63. У византијским изворима постоје подаци о византијско-угарским борбама у време цара Исака I Комнина (1057–1059), *Attaliates*, 66–67; *Scylitzes Continuatus*, 106–107; *Ферјанчић*, Сирмијум, 53; *Wasilewski*, Thème, 478; *Moravcsik*, Byzantium and the Magyars, 62–63. Можда је тада дошло до успостављања

и трајнијем византијском присуству у међуречју Саве и Дунава сведочили би и подаци Јована Кинама о свечаном дочеку који је тамошње становништво и свештенство приредило цару Манојлу Комнину 1164. године, певајући грчке црквене химне.⁴⁰

Управо Јован Кинама сведочи и да византијски Сирмијум тог времена није био ограничен на савску аду у данашњој Мачванској Митровици, него да је обухватао и насеље на месту античког Сирмија на левој обали Саве, које се у то време развијало.⁴¹ Он, наиме, пише како је „народ Хуна“, који је иначе „веома често пустошио ромејску земљу“, „нешто мало пре владавине Алексија Комнина (1081–1118) освојио Сирмијум и покоривши многе подунавске градове стигао све до Ниша“, одакле су однели руку Св. Прокопија, коју су потом, „дошавши у Сирмијум, положили у тамошњи Храм Светог Димитрија, који је у давна времена био подигао управитељ Илирика.“⁴² То је први поуздани помен тог, у каснијим изворима више пута посведоченог, значајног православног манастира, који је опстао у римокатоличкој Угарској све до 1344. године. Тај манастир, подигнут свакако за време византијске владавине градом, налазио се на левој обали Саве, у данашњој Сремској Митровици, која је по њему и добила име, премда не на месту позноантичке базилике о којој пише Кинама.⁴³ Сирмијум који су освојили Угри био је, дакле, онај у коме се налазила и Црква Св. Димитрија, што јасно сведочи да су у то време насеље на тадашњем савском острву а данашњој Мачванској Митровици, у коме се налазио катедрални храм Сирмијске епископије, и насеље на левој обали Саве, на месту античког Сирмија и касније Сремске Митровице, са Црквом Св. Димитрија, чинили јединствену функционалну целину, која је представљала снажно упориште византијског присуства северно од Саве. Сирмијум се простирао на левој обали Саве и када је 1164. године поново пао у византијске руке, а цар Манојло узео руку Св. Прокопија из Цркве Св. Димитрија и вратио је у Ниш остатку свечевих моштију.⁴⁴ Рушевине Сирмија, „некада славног града“, које су опазили крсташи 1189. године, налазиле су се, дакако, северно од реке, куда су они пролазили.⁴⁵

Јован Кинама је једини извор који изричито помиње угарско освајање Сирмија „мало пре владавине Алексија Комнина“, то јест у време угарско-византијских борби из 1071–1072. године. У вези с тим догађајима Нићифор Вријеније

чвршћег угарског присуства у подунавском делу Срема, које се наслућује из података у вези са догађајима из 1071/1072. године, уп. даље, нап. 49.

⁴⁰ Cinnamus, 221; ВИИНЈ IV, 69–70; *Györffy*, Pregled dobara, 24.

⁴¹ *Појовић*, Преглед топографије, 133–134; *Minić*, Site, 69–70.

⁴² Cinnamus, 227.

⁴³ О Манастиру Св. Димитрија у Сирмију (Сремској Митровици), уп. *Györffy*, Pregled dobara, 8–63; *Харги*, Галички кнежеви, 65–76; *Andrić*, Bazilijanski i benediktinski samostan, 115–173; *Bubalo*, Jurisdikcija, 37–40.

⁴⁴ Cinnamus, 227; ВИИНЈ IV, 74–75.

⁴⁵ *Historia de expeditione Friderici*, 26; ВИИНЈ IV, 74–75, нап. 188.

пише како су на почетку владавине цара Михаила VII Дуке (1071–1078), у време сталних упада Печенег са севера и великог устанка словенског становништва централног Балкана уз помоћ српских владара,⁴⁶ „сам Сирмијум и места око реке Саве (καὶ αὐτὸ δὴ τὸ Σίρμιον καὶ τὰ περὶ τὸν Σαβίαν ποταμὸν χωρία) и подунавски градови све до Видина тешко пострадали“;⁴⁷ док позније угарске хронике с пуно детаља описују угарску опсаду Београда, његово освајање и даљи продор до Ниша, одакле су однели велики плен.⁴⁸ Старо уверење о трајном угарском запоседању Сирмија 1071. године донекле је пољуљано проналаском на локалитету у Мачванској Митровици печата „Алексија Комнина, севаста и великог доместика“, што су титула и положај које је будући цар заузимао у периоду између почетка 1079. и марта 1081.⁴⁹ У сваком случају, међуречје Саве и Дунава било је 1096. године, у време проласка крсташа Првог крсташког рата, чврсто у угарским рукама, али њихово главно упориште у њему више није био Сирмијум, већ Земун насупрот византијског Београда.⁵⁰ Православна Сремска епископија

⁴⁶ Bryennius, 209–211; *Комашина И.*, Срби на путу крсташа, 59–60.

⁴⁷ Bryennius, 211.

⁴⁸ Према угарским изворима, повод за напад је био упад Печенег са византијске територије преко Београда на угарске поседе преко Саве, „на поље Бузијаш“ (in campum Buzias). Угарски краљ Соломон (1063–1074) и његов брат од стрица кнез Геза су због тога оптужили византијског управитеља у Београду за издају, јер је „прекршио мировни уговор и добровољно пустио печенешке лупеже да плене Угарску“. Стога су се, „окупивши војску, састали у Сланкамену, где су одржали саветовање на коме су одлучили да опседну издајнички Београд“, а затим су „покрећући таборе сишли око реке Саве према Београду“, прешли преко реке „у Бугарску“ и опсели град, који су после дуже опсаде заузели, а затим продрли дубоко у византијску територију све до Ниша, који су такође освојили, разорили и однели велики плен, *Scriptores I*, 370–377; II, 39, 75–76, 178–180; *Ферјанчић*, Сирмијум, 53. У науци су ти редови дали повода закључцима да су Угри већ и пре почетка борби владали подручјем између Саве и Дунава, пошто је наведено како су Печенези преко византијског Београда прешли Саву и пљачкали Угарску „на пољу Бузијаш“, које се најчешће лоцира у Срем, и то у околину Земуна, те како су се угарске војске састале у Сланкамену, *Győrffy, Pregled dobara*, 19; *Калић-Мијушковић*, Београд, 40–43; *Исџа*, Подаци, 53–55; *Исџа*, Земун, 412–414; *Gračanin*, Južna Raпонija, 210–212; *Bubalo*, Jurisdikcija, 29–30, 43; *Сивојковски*, Бачки жупан Вид, 64–65. Ти подаци се, међутим, очигледно односе само на подунавски део Срема. Византијска власт се, свакако, још увек одржавала у посавском делу и самом граду Сирмију, на шта можда упућују и саме речи Нићифора Вријенија, који говори о страдању „Сирмија и места око реке Саве“.

⁴⁹ *Ферјанчић*, Византијски печат, 47–52; *Максимовић*, *Појновић*, Византијски печати, 456–458, на основу тог налаза су изнели мишљење да Угри нису задржали Сирмијум после 1071, већ да је у њему, као и у Београду, након њиховог повлачења обновљена византијска власт, која је постојала и десетак година касније. Према другом гледишту, чињеница да је печат пронађен у Мачванској Митровици сведочи управо о томе да је то био византијски Сирмијум, који је и након 1071. године, када су Угри освојили међуречје Саве и Дунава, остао под византијском влашћу као седиште теме Сирмијум и Сремске епископије, *Ферјанчић*, Проблем, 51–52; *Bubalo*, Jurisdikcija, 43. Слично и *Andrić*, *Vazilijanski i benediktinski samostan*, 121–122, сматра да налаз печата у Мачванској Митровици није релевантан за питање византијске власти у Сирмију на левој обали Саве. *Gračanin*, Južna Raпонija, 211–212, сматра да су Угри 1071. освојили заправо само Мачванску Митровицу, коју су Византинци повратили до краја деценије. Он помиње и то да су на локалитету у Мачванској Митровици пронађене и две номизме цара Нићифора III Вотанијата (1078–1081), али не наводи одакле је преузео тај податак.

⁵⁰ *Калић*, Подаци, 49–58; *Исџа*, Земун, 412–414; *Ферјанчић*, Византијски печат, 50–52; *Максимовић*, *Појновић*, Византијски печати, 458; *Комашина И.*, Срби на путу крсташа, 60–63.

је по свој прилици надживела византијску владавину њеним подручјем бар за неко време, пошто се помиње међу суфраганима охридског архиепископа у епископској notiцији Цариградске патријаршије бр. 13, насталој после 1084. године (ὁ Σιρμιόν), али не и у њеној млађој редакцији из XII–XIII века.⁵¹ Насеље у Мачванској Митровици делило је у потпуности судбину оног на левој обали Саве – у њему пронађени примерци новца угарских краљева Соломона (1063–1074), затим Коломана (1095–1116), Стефана II (1116–1131), Беле II (1131–1141) и Гезе II (1141–1162), те Беле III (1172–1196), односно византијског цара Манојла I Комнина (1143–1180), савршено одражавају оно што се из писаних извора зна о смењивању политичке власти над Сирмијем у то време, наиме, да су њиме владали Угри до 1164, када га је заузео византијски цар Манојло Комнин, да би га после његове смрти 1180. поново преузео угарски краљ Бела III.⁵²

Назив „Сирмијум“, тј. „Срем“ (Срѣмь), од вулгарнолатинског *Sermium*, у X и XI веку је још увек означавао само град, а не и територију,⁵³ која у изворима тог времена нема устаљени назив, па је тако Порфиригенит неодређено назива „земља између Саве и Дунава“, код Скилице је то само неименована „новоосвојена земља“ којом управља заповедник Сирмија, док Вријеније помиње „Сирмијум и места око реке Саве“ насупрот „подунавским градовима све до Видина“. Као име за територију, поред уобичајеног значења града на обали Саве, назив „Сирмијум“ (Σιρμιον) први пут се јавља у XII веку, код Јована Кинама. Међутим, ни тада тај назив још увек није устаљен, па тако његов нешто млађи савременик Никита Хонијат исту земљу назива „Франкохорион“ (Φραγγοχώριον, „Франачка земља“). Угри су је пак у XII и XIII веку звали „Marchia“, то јест „погранична

⁵¹ Notitiae, 13.848; *Спојковски*, Бач, 383–384; *Коматинова И.*, Црква и држава, 107–108. О даљој судбини Сремске епископије такође постоје два супротстављена гледишта. По једном, које се темељи на податку Јована Кинама, који описујући долазак цара Манојла I Комнина 1164. године, из Срема преко Дунава у Бач (Παυδάτιον), за тај град каже да је „главни (μητρόπολις) међу градовима у Сирмију, ту има седиште архијереј тог народа“, *Sinpatius*, 222; седиште Сремске епископије је после угарског освајања Сирмија премештено у Бач, да би касније сама епископија била претворена у римокатоличку и спојена са Калочком архиепископијом у јединствену Каличко-бачку архиепископију, *Györfy*, *Pregled dobara*, 21–24; *Спојковски*, Бач, 380–385; *Исџи*, Црквена историја, 116–125. По другом гледишту, које се заснива на податку из писма папе Гргура IX из 1229. године да у Мачванској Митровици постоји „велика црква коју народ те земље (тј. „Оностраног Срема“) зове епископском“ (*maiori ecclesia, quam terre illius homines episcopalem appellant*), *Theiner*, *Monumenta Hungariae I*, 88–89, пошто су Угри освојили међуречје Саве и Дунава, али не и Мачванску Митровицу, православна Сремска епископија са седиштем у њој је наставила да постоји, али је њена јурисдикција била сведена на десну обалу Саве, све док се није угасила око 1229. године или пре ње, *Динић*, *Средњовековни Срем*, 2–3; *Тирковић*, *Civitas*, 60; *Ферјанчић*, *Проблем*, 51–52; *Bubalo*, *Jurisdikcija*, 40–42. *Појновић*, *Сирмијска епископија*, 292–293; *Исџи*, *Култни континуитет*, 304, настоји да помири обе тезе, те сматра да је Сремска епископија 1071–1072. премештена у Бач, али да је обновљена у Мачванској Митровици у време цара Манојла Комнина између 1164. и 1180.

⁵² *Minić*, *Site*, 58–60, 66–67, 69; *Ercegović-Pavlović*, *Nécropoles*, 44–54, 56; *Ферјанчић*, *Сирмијум*, 54–56. Према томе, теза по којој је насеље у Мачванској Митровици остало византијско погранично упориште након угарског освајања Сирмија на левој обали Саве, *Ферјанчић*, *Проблем*, 51–52; *Bubalo*, *Jurisdikcija*, 43, нема изворну потпору.

⁵³ *Динић*, *Средњовековни Срем*, 1–3; *Wasilewski*, *Thème*, 476–477; *Ферјанчић*, *Сирмијум*, 54.

земља“, „крајиште, крајина“, због њеног пограничног положаја према Византији после 1071. године.⁵⁴ Како се онда може говорити о подели на „Овострани“ и „Онострани“ Срем у X и XI веку, кад у то време тај назив уопште и не означава неку одређену територију, него само један град? С друге стране, назив „Сирмијум“ (Σίρμιον) који Јован Кинам често користи описујући византијско-угарске борбе 1127–1129, 1151. и 1164–1167. године, сасвим се јасно односи на територију коју он на једном месту описује као „острво које реке Истар (Дунав) и Сава, текући из Алпа на хунској земљи саме од себе образују тиме што се горе међусобно раздвајају и после дугог тока унаоколо поново спајају“,⁵⁵ где је византијска војска увек ступала прелазећи Саву између Београда и Земуна, који се описује као главно и најзначајније место у тој земљи.⁵⁶ Описујући исте византијско-угарске борбе у XII веку, Никита Хонијат земљу коју Кинам назива „Сирмијум“ зове „Франкохорион“ (Φραγγοχώριον), истичући да је то „најплоднији део хунске земље који се... шири између река Саве и Истра (Дунава)“, односно „велика и многољудна област Угарске која се пружа између река Истра и Саве“.⁵⁷ Према томе, још увек нема ни говора о „Овостраном“ и „Онострани“ Срему, пошто Кинамов „Сирмијум“ и Хонијатов „Франкохорион“ означавају искључиво међуречје Саве и Дунава.

Десна обала Саве је припадала средином XII века, ако је веровати подацима савремених византијских ретора – Србима. Наиме, када је цар Манојло I Комнин однео 1150–1151. године велику победу над Србима, поузданим угарским савезницима у тадашњим византијско-угарским ратовима, присилио их је да га прате у његовом предстојећем походу на Угарску. Описујући те догађаје у свом похвалном слову цару Манојлу, један од најистакнутијих византијских беседника тог времена, Михаило Солунски, запажа да су „Дачани“ и „Гепади“, тј. Срби и Угри „сродни и суседни“ и да их „место боравишта сједињује“, те да су „толико блиски суседи да воду с крвљу помешану тек што не пију с исте обале, него са супротних обала реке“, мислећи свакако на Саву, тако да је цар Манојло морао да „местом боравишта неодвојене Дачане крвљу мисли растави од мисли Гепада, а Гепаде удаљи од дачке земље“.⁵⁸ На још једном месту исти беседник

⁵⁴ Према Псеудо-Ансберту, крсташи Трећег крсташког похода су јуна 1189. године боравили „in marchia quae est inter Ungariam et fines Graeciae“, где су се налазили „vico ad sanctum Georgium“ (Чалма), „Francauilla“ (Манђелос) и „Sirmium, famosam quondam civitatem“, који је тада лежао у рушевинама, *Historia de expeditione Friderici*, 26. Исти назив Marchia за Срем користи и магистар Руђер у свом *Carmen miserabile* о монголском пустошењу Угарске 1241–1242. године, *Scriptores II*, 568. *Györffy*, *Pregled dobara*, 18–21, сматра да је назив Marchia ушао у употребу после угарског освајања Срема 1071–1072. године, након чега се у изворима појављују угарски достојанственици са титулом comes confinium („погранични жупан“), а да су пре тога Угри ту земљу називали *Vulgan*. Не може се прихватити мишљење да тај назив потиче још из времена краља Стефана I (997–1038) и његове тобожње организације угарске власти у међуречју Саве и Дунава, *Gračanin*, Južna Panonija, 209, и нап. 247.

⁵⁵ Cinnamus, 114.

⁵⁶ Cinnamus, 10–11, 114–115, 217–227, 231–232, 238–249, 257–261, 270–274; ВИИНЈ IV, 6–14, 39–44, 67–101; *Калућ*, Земун, 414–441; *Исџа*, Угарски двор, 643–651. О византијско-угарским борбама у XII веку, cf. *Stephenson*, *Byzantium's Balkan Frontier*, 205–274.

⁵⁷ Choniates, 18, 92, 127; ВИИНЈ IV, 117–119, 124–127, 130–143.

⁵⁸ *Regel*, 143–144; ВИИНЈ IV, 188–190.

истиче како је „владар Гепида“, тј. Угара, погранични са „дачким народом“, тј. Србима,⁵⁹ али је ово свакако најречитије, пошто садржи изричит податак да је река Сава била граница између Срба и Угара.⁶⁰ Можда би у вези с тим требало подсетити на добро познати податак Јована Кинама који описујући поход цара Манојла у Србију 1150. године наводи како је царева војска, пошто је „стигла близу Саве, одатле заокренула према другој реци по имену Дрина, која извире негде горе и раздваја Босну од остале Србије“.⁶¹ Не постоји стварни разлог због кога се та констатација не би односила на цео њен ток, све до ушћа у Саву.

Срем између Саве и Дунава препустио је 1164. године угарски краљ Стефан III (1162–1172) византијском цару Манојлу, заштитнику његовог млађег брата Беле, као део, уз Хрватску и Далмацију, тзв. „Белине баштине“, апанаже коју му је одредио њихов отац Геза II.⁶² Међутим, Бела је, тада већ као угарски краљ, одмах после царевог смрти 1180. године повратио ту територију, а потом продро у дубину византијске територије, освојио Београд и Браничево и у савезу са српским великим жупаном Стефаном Немањом разорио Ниш и Сердику. Када је 1186. године склопио мир са новим византијским царем Исаком II Анђелом (1185–1195) и дао му своју кћерку Маргариту за жену, вратио је освојене територије Ромејима под видом мираза њихове нове царице.⁶³ Уочи пропасти Ромејског царства 1204. године, те територије су присвојили Бугари, па их је Белин син краљ Емерик (1196–1204), полажући право на „земљу коју је његов отац дао његовој сестри, грчкој царици у мираз“ (*terram quam pater tuus... sorori tue imperatorici Grecorum dedit in dotem*), напао „на реци Морави“, и освојио „пет бугарских епископија“.⁶⁴ Спорни „Маргаритин мираз“ свакако је обухватао „све што је некад припадало Византији, све до међа Немањине Србије“, чија је

⁵⁹ *Regel*, 163; ВИИНЈ IV, 190–191.

⁶⁰ Схватање по коме српска територија у раном средњем веку није прелазила линију Чемерно–Голија–Јавор–Злагибор, *Новаковић*, О границама, 167, је напуштено, па је *Живковић*, О северним границама, 7–17; *Исџи*, Једна хипотеза, 11–14, изнео гледиште по коме је северна граница српског подручја била река Сава. О политичкој организацији народа у раном средњем веку и проблему граница, уп. *Коматићина П.*, О српско-бугарској граници, 31–38. У прилог тези да се подручје српског етничког присуства и политичке организације у раном средњем веку на северу дотицало Саве може се навести чињеница да се иза формулације „архонт тамошњих предела“, коју за Константина Диогена користи Јован Скилица при опису његовог освајања Сирмија 1019. године, крије заправо функција *στρατιστα Србије*, коју је Константин заузимао током 1018–1019. године, уп. *Максимовић*, Организација, 41; *Коматићина П.*, Србија и Дукља, 174–178. Ситуација пак крајем XI и почетком XII века већ није морала бити знатније различита од оне која је посведочена средином XII века.

⁶¹ *Cinnamus*, 104; ВИИНЈ IV, 27–28.

⁶² *Cinnamus*, 214–215, 247–248; ВИИНЈ IV, 66–67, 85–86, нап. 235; *Ферјанчић*, Сирмијум, 54–55; *Moravcsik*, Byzantium and the Magyars, 82–83. Стефан III се није лако помирио са губитком те територије, па су борбе у Срему потрајале све до коначне византијске победе 1167. године, cf. *Stephenson*, Byzantium's Balkan Frontier, 247–261, 266–274.

⁶³ *Choniates*, 267–268, 275–277, 368; *Moravcsik*, Pour une alliance, 558–562; *Ферјанчић*, Проблем, 49; *Stephenson*, Byzantium's Balkan Frontier, 281–284, 289; *Пиривајџић*, Хронологија, 49–50; *Коматићина И.*, „И обнови своју дедовину“ (у штампани).

⁶⁴ *Theiner*, Monumenta Slavorum, 30, 36; *Сјанојевић*, Хронологија, 96–101; *Коматићина И.*, Црква и држава, 253–254; *Харди*, Један прилог, 130–131.

североисточна граница у другој деценији XIII века била код Равног (Ђуприје),⁶⁵ у сваком случају Београд и Браничево, у којима се све до око 1230. смењивала угарска и бугарска власт.⁶⁶

С друге стране, изричитих података да је „Маргаритин мираз“ обухватао и „Срем северно и јужно од Саве“, укључујући, дакле, „Онострани Срем“, тј. Мачву, нема, а одсуство сведочанстава о томе да су српски владари тог времена контролисали област између Рудника и Саве није довољан аргумент у прилог таквој тврдњи.⁶⁷ Сам Срем северно од Саве ни у ком случају није спадао у „Маргаритин мираз“, пошто њега краљ Бела III није сматрао освојеном византијском територијом, већ угарском територијом коју је он као део своје баштине повратио одмах после смрти цара Манојла 1180. и није га препустио Исаку Анђелу 1186.⁶⁸ Што се тиче Мачве која је средином XII века припадала Србима, нема никаквих доказа о византијском присуству и владавини у њој крајем тог и почетком наредног века. У науци се само констатује како је та територија у то време највероватније била „под угарским утицајем“.⁶⁹ Ширење угарског утицаја и присуства на подручје јужно од Саве, по свој прилици, није било у вези са присвајањем византијског „Маргаритиног мираза“, него са све учесталијим угарско-српским ратним сукобима који су од краја XII века заменили снажне савезничке односе који су обележили највећи део тог столећа. У изворима с краја XII и почетка XIII века забележено је неколико угарских напада на Србију – најпре Беле III крајем 1192. или у првој половини 1193, затим Емерика у жеку грађанског рата између Стефана и Вукана 1202. године, којом приликом је за себе присвојио и титулу „краља Србије“ (*rex Serviae*), потом две озбиљне претње силом од стране Андрије II 1215. или 1216. и између 1219. и 1229. и коначно његов напад до кога је дошло пре 1229. године.⁷⁰ Ако је веровати Теодосију, у време дипломатске мисије архиепископа Саве код Андрије II (1205–1235) нешто после 1219. године, река Сава је и даље доживљавана као српско-угарска међа, пошто хагиограф пише како је угарски краљ послао своје велможе да прате архиепископа „док га не преведу и преко реке Саве“.⁷¹

Како је, дакле, подручје Мачве постало „Онострани Срем“ и какве то везе има са Маргаритом и њеним миразом? Најпре треба истаћи чињеницу да су Утри на простору Срема између Саве и Дунава после 1180. године успоставили Сремску жупанију, која се у изворима први пут помиње 1222. године, када ју

⁶⁵ Ђирковић, Земља Мачва, 4.

⁶⁶ Динић, Браничево, 95–96; Ферјанчић, Проблем, 50; Узелац, Под сенком пса, 117–120; Комајина И., *Rex Serviae*, 56, нап. 28; Харди, Један прилог, 131–132.

⁶⁷ Уп. Ђирковић, Католичке парохије, 252; Ферјанчић, Проблем, 51–55; Ђирковић, Земља Мачва, 4–5; *Bubalo*, *Jurisdikcija*, 46–47; *Ivanović, Stojkovski*, *Reka Sava*, 79–80.

⁶⁸ Харди, Један прилог, 131–132; Комајина И., „И обнови своју дедовину“ (у штампи).

⁶⁹ Ђирковић, Земља Мачва, 4–5; Харди, Један прилог, 132.

⁷⁰ *Ситанојевић*, О нападу, 109–130; Комајина И., Историјска подлога, 127–129; *Исиа*, Црква и држава, 249–252; *Исиа*, *Rex Serviae*, 52–56; *Eadem*, On the attack, 105–109.

⁷¹ Теодосије, 159; Комајина И., *Rex Serviae*, 53–56.

је краљ Андрија II, заједно са Славонским Банатом, Вараждинском, Шомођском и Заладском жупанијом препустио као свадбени дар својој другој супрузи, краљици Јоланти Куртнејској.⁷² Његова сестра, некадашња царица Маргарита, вратила се управо у то време, након готово четири деценије проведене у Цариграду и Солуну,⁷³ у Угарску и од брата добила 1223. године у посед град Ковин и целу Ковинску жупанију, неке мање поседе у Банату и Бачкој жупанији и неколико села у Сремској жупанији уз Дунав.⁷⁴ Најзад, 3. марта 1229. године папа Гргур IX упутио је своје легату Егидију писмо посвећено неким питањима у вези са оснивањем нове римокатоличке Сремске епископије,⁷⁵ у коме износи како му је калочки архиепископ изложио да је „сестра светлог краља Угарске задобила неку земљу која се зове Онострани Срем, зарад (или у *корисџи*) неког дела Угарске који се назива Овострани Срем, и да се горереченом земљом управља према заповестима и располагању горепоменуте краљеве сестре, те да је једног од клирика подређених истом архиепископу одредила за провизора у великој цркви коју људи те земље зову епископском,“ све док папа не одлучи да ли ће се та црква, „која се придржава грчког обреда“, пошто је „суседна и погранична Калочној архиепископији“, припојити новој Сремској епископији „која треба да се оснује у Овостраном Срему“, како би се „Словени и Грци који насељавају ту земљу“ привели „латинском обреду и послушности Римској цркви“.⁷⁶

То писмо папе Гргура IX из марта 1229. године је први, али уједно и једини извор у коме се појављује назив „Онострани Срем“ као ознака за територију која је лежала на супротној обали Саве у односу на „Овострани Срем“, односно међуречје Саве и Дунава. „Велика црква, коју људи те земље зову епископском“, идентификује се са другом црквом у Мачванској Митровици, катедралним храмом некадашње православне Сремске епископије,⁷⁷ а то је и први пут да се тадашње насеље у Мачванској Митровици, за које је показано да је увек делило судбину Сирмија на левој обали Саве и још од раније припадало Угарској, сматра местом у „оностраном Срему“, тј. са друге стране Саве.⁷⁸ Писмо недвосмислено сведочи о томе да је у том тренутку Маргарита владала „Оностраним Сремом“, а

⁷² *Theiner*, Monumenta Hungariae, 35; *Харги*, Један прилог, 123, 127, 134–135.

⁷³ *Ферјанчић*, Проблем, 52–53.

⁷⁴ *Theiner*, Monumenta Hungariae, 39; *Ферјанчић*, Проблем, 50–51; *Харги*, Један прилог, 118–120, 122–123, 133–135.

⁷⁵ Одлуку о оснивању нове Сремске епископије у оквиру Калочке архиепископије са столицом у Храму Св. Стефана у Баноштору, задужбини угарског палатина, хрватског бана и српског великог жупана Белоша из средине XII века, донео је папа Гргур IX на молбу калочког архиепископа 20. јануара 1229. године, *Theiner*, Monumenta Hungariae, 88. О поводима и околностима њеног оснивања и питањима њеног устројства и јурисдикције, ср. *Györffy*, *Pregled dobara*, 60–63; *Bubalo*, *Jurisdikcija*, 53–59; *Сџојковски*, *Црквена историја*, 132–196.

⁷⁶ *Theiner*, Monumenta Hungariae, 88–89; *Динић*, *Средњовековни Срем*, 2–3, 6–9; *Ферјанчић*, Проблем, 51–52; *Bubalo*, *Jurisdikcija*, 56–57; *Харги*, Један прилог, 121–123.

⁷⁷ Уп. горе, нап. 19–20.

⁷⁸ То би могло да буде последица погледа калочког архиепископа, који је цео случај изложио папи, пошто црква у том насељу није припадала његовој дијецези (била јој је „суседна и

како је у питању била територија која се простирала јужно од Саве, дошло се до закључка да је, заправо, реч о делу њеног мираза, односно некадашњој византијској територији.⁷⁹ Међутим, недавно је убедљиво показано да су Маргарита и њени синови после ње владали и „Оностраним“ и „Овостраним“ Сремом.⁸⁰ Поседи које је 1223. добила од брата и који су у том тренутку чинили њен целокупан домен („cum omnibus, que impresentiarium rationabiliter possides“, у папском писму од 30. марта 1223. којим их ставља под своју заштиту),⁸¹ укључивали су и један мали део Срема, док је читава жупанија у том тренутку била под административном влашћу краљице Јоланте. Међутим, за разлику од Славоније, Вараждинске и Заладске жупаније, у којима се и наредних година јављају краљичини чиновници, са Сремом то више није случај, те је могуће да је убрзо после 1223. године Маргарита преузела административну власт над Сремском жупанијом, чији се жупани неће јављати у изворима наредне три деценије, тј. онолико колико је Срем био под владавином Маргарите и њених синова.⁸² Пошто та територија није имала никакве везе са њеним миразом, то је Маргаритина владавина над њом могла почивати само на вољи и одлуци њеног брата краља Андрије II.⁸³ Након тога, нешто пре 1229. године, подручје њене владавине проширено је и на угарске поседе јужно од Саве. Ако се прихвати тумачење Ђ. Хардија да синтагма „...acquisivit quandam terram que appellatur ulterior Sirmia ratione cuiusdam partis Ungarie, que Citerior Sirmia nuncupatur...“ значи да је „Онострани Срем“ био стечен *зарад* или *у корист* „Овостраног Срема“,⁸⁴ то би допустило могућност и да је по њему и назван, то јест, да се име Срема проширило на десну обалу Саве онда када се власт Маргарите као господарице Срема протегла на то подручје. Другим речима, то би значило да назив „Онострани Срем“ за подручје Мачве није био географског, него политичког порекла и да је означавао територију која је административно припадала Срему, а која се налазила са друге стране Саве. После Маргарите су том територијом владали њени синови, Виљем од Сент Омера (око 1233) и Јован Анђео (од пре 1235. до после 1242).⁸⁵ Њихова власт највероватније није почивала на наследној основи, него,

погранична“), јер у њој није било римокатоличких верника (тамошњи становници били су „Грци и Словени“). Насеље у Мачванској Митровици, од средине XIII века познато као Villa Sancti Irinaei, и касније је било у најтежњој вези са насељем на левој обали Саве, на месту древног Сирмија, званог Villa, односно Civitas Sancti Demetrii (Митровица), *Ђурковић*, Civitas, 60.

⁷⁹ *Ферјанчић*, Проблем, 51–55; *Ђурковић*, „Црна Гора“, 61, 72; *Исџи*, Земља Мачва, 4–5; *Vibalo*, Jurisdikcija, 46; *Харди*, Један прилог, 131–136.

⁸⁰ *Харди*, Један прилог, 122–130.

⁸¹ *Theiner*, Monumenta Hungariae, 39.

⁸² *Харди*, Један прилог, 122–127.

⁸³ *Харди*, Један прилог, 132–136, премда ту чињеницу исправно констатује, настоји да докаже супротно.

⁸⁴ *Харди*, Један прилог, 122–123.

⁸⁵ *Ферјанчић*, Проблем, 53–55; *Рокаи*, „Gyletus“, 121–127; *Vibalo*, Jurisdikcija, 47; *Харди*, Господари и банови, 67–70; *Исџи*, Један прилог, 123–130.

као и у случају Маргарите, на одлуци угарског краља, њиховог ујака Андрије II, чиме би се једино могла објаснити наизглед парадоксална и још необјашњена чињеница да се после Маргарите као владар Срема у изворима прво јавља њен млађи, па тек онда старији син.⁸⁶ Ако је судити према њиховим титулама *војводе* односно *iosioгара Срема* (*dux/dominus Sirmii/Syrmie*), њихови поседи са обе стране Саве су чинили јединствену административну и територијалну целину под именом *Срем* (*Sirmium/Syrmia*).

У прилог тези да је назив „Онострани Срем“ био политичког порекла сведочила би и чињеница да је нешто пре 1254. на угарским поседима јужно од Саве основано посебно *Мачванско војводство* (касније *Мачванска бановина*),⁸⁷ па се назив *Срем* у угарским изворима више никад не користи за ту територију, већ искључиво назив *Мачва*.⁸⁸ С друге стране, назив Срем се нешто дуже одржао у српској средини, али такође, у политичком смислу, пре свега. Наиме, када је бивши српски краљ Стефан Драгутин 1284. године од угарског краља Ладислава IV и своје таште, угарске краљице Јелисавете преузео територију којом је она до тада владала као „војвоткиња Мачве“ (*ducisa de Macho*), у српским изворима се за подручје његове владавине, које је обухватало не само поменути посед добијен од угарског краља него и оне пределе у северној Србији које је приликом повлачења с престола добио од новог краља, свог млађег брата Стефана Уроша II 1282, користио назив „Сремска земља“.⁸⁹ У том смислу је за дубровачке трговце у Србији и Рудник био „у Срему“ (*in Seremo in contrata de Rudinico*).⁹⁰ Међутим, када је нестало политичке посебности „Сремске земље“ у српској држави, нестало је и имена *Срем* као назива за подручје на десној обали Саве, за које се и у српској средини усталио назив *Мачва*.⁹¹

⁸⁶ *Харги*, Један прилог, 126–130, исправно закључује да су Маргарита и њени потомци Сремску жупанију држали као владарску апанажу или „херцешки honog“, као и што су и други чланови краљевске породице чинили са својим апанажама.

⁸⁷ У исто време је у „Овојстраном Срему“ поново устројена Сремска жупанија, која се у претходном периоду помиње само у једној повељи из 1237, *Харги*, Један прилог, 129–130.

⁸⁸ *Динић*, Из прошлости Срема, 285–286. О Мачванском војводству и бановини, уп. *Ђурковић*, „Црна Гора“, 61–72; *Исџи*, Земља Мачва, 3–20; *Vubalo*, Јурисдикција, 47–49; *Харги*, Господари и банови, 70–79; *Исџи*, О Мачви, 32–42; *Исџи*, Један прилог, 128–129.

⁸⁹ Код Данила II „краљ Стефан Сремски“, „све Српске и Поморске и Подунавске и Сремске земље Стефан краљ“, „краљ Стефан од Сремске земље“, „држава земље Сремске“, „држава његова земља Сремска“, „власт земље Сремске“, *Животи*, 18, 22, 94–95, 113–114, само на једном месту „земља звана Мачва, коју му је био дао његов таст краљ угарски“, исто, 28; у родословима и летописима „Стефан краљ који је држао Сремску земљу“, односно „Сремску земљу и Усорску“ или „Срем и Усорску земљу“, „Стефан краљ Сремски“, „Стефан краљ Срема и Усоре“, *ССРЛ*, 28–31, 36, 48, 50; *Динић*, Средњовековни Срем, 9–12; *Исџи*, Област, 123–145; *ИСН I*, 441–442 (*Љ. Максимовић*); *Krstić, Rival*, 37–38. У Угарској су опет његову територију сматрали једноставно за „regnum Serviae“, *Коматићина И.*, *Rex Serviae*, 59–61, док је у познијој историографији оставила трага као „земља краља Стефана“, *Динић*, Област, 123–124.

⁹⁰ *Динић*, Област, 139–142.

⁹¹ *Динић*, Из прошлости Срема, 286.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Annales Fuldenses, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum I, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1826.
- Bayerische Staatsbibliothek, Ms. Clm. 560, f. 149^v-150: <<http://daten.digital-sammlungen.de/0007/bsb00079145/images/index.html?id=00079145&groesser=200%&fip=193.174.98.30&no=&seite=320>>29.08.2018
- Constantine Porphyrogenitus De administrando Imperio, edd. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Washington 1967² (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1).
- Diplomata Hungariae Antiquissima I (1000–1131), ed. G. Györffy, Budapest 1992.
- Einhardi Vita Karoli Magni, edd. G. H. Pertz, G. Waitz, Monumenta Germaniae Historica, SS rer. Germ. 25, Hannoverae – Lipsiae 1911.
- Fontes rerum Byzantinarum I, ed. W. Regel, Petropoli 1892.
- Gelzer H., Ungedruckte und wenig bekannte Bistümverzeichnisse der orientalischen Kirche II, Byzantinische Zeitschrift 2 (1893) 22–72.
- Grivec F., Tomšič F., Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes, Radovi Staroslavenskog instituta 4 (1960).
- Historia de expeditione Friderici imperatoris, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I., ed. A. Chroust, Monumenta Germaniae Historica, SS rer. Germ. N. S. 5, Berlin 1928.
- Ioannes Skylitzes Continuatus, ed. Eu. Tsolakes, Thessalonica 1968.
- Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, ed. A. Meineke, Bonnae 1836 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae).
- Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, ed. J. Thurn, Berlin – New York 1973 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5).
- Michaelis Attaliothae Historia, ed. Imm. Bekker, Bonnae 1853 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae).
- Nicephori Bryenii Historiarum libri quattuor, ed. P. Gautier, Bruxelles 1975 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 9).
- Nicetae Choniatae Historia, ed. J. A. van Dieten, Berlin – New York 1975 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 11).
- Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae, ed. J. Darrouzès, Paris 1981.
- Scriptores rerum Hungaricarum I–II, ed. E. Szentpétery, Budapest 1937.
- Theiner A., Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia I (1216–1352), Romae 1859.
- Theiner A., Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium Historiam Illustrantia, Romae 1863.
- Theophylactus Achridensis, Clementis Bulgarorum archiepiscopi vita, conversatio, certamen, Patrologia Graeca 126, 1193–1240.
- Византијски извори за историју народа Југославије IV, ур. Г. Остројорски, Ф. Баршић, Београд 1971 [Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije IV, ur. G. Ostrogorski, F. Barišić, Beograd 1971].
- Животи краљева и архиепископа српских, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866 [Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, izd. Đ. Daničić, Zagreb 1866].
- Летопис попа Дукљанина, изд. Ф. Шишић, Београд–Загреб 1928 [Letopis popa Dukljanina, izd. F. Šišić, Beograd–Zagreb 1928].
- Стари српски родослови и летописи, изд. Љ. Стојановић, Београд–Ср. Карловци 1927 [Stari srpski rodoslovi i letopisi, izd. Lj. Stojanović, Beograd–Sr. Karlovcı 1927].
- Теодосије Хиландарац, Живот Светога Саве, изд. Ђ. Даничић, прир. Ђ. Трифуновић, Београд 1973 [Teodosije Hilandarac, Život Svetoga Save, izd. Đ. Daničić, prir. Đ. Trifunović, Beograd 1973].

Литература – Secondary Works

- Andrić S.*, Bazilijanski i benediktinski samostan Sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 40 (2008) 115–186.
- Bubalo Đ., Mitrović K., Radić R.*, Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu, Beograd 2010.
- Bujan S.*, La Chronique du Prêtre de Dioclée. Un faux document historique, Revue des études byzantines 66 (2008) 5–38.
- Bujan S.*, Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina“: povijesni falsifikat, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 43 (2011) 65–80.
- Ercegović-Pavlović S.*, Les necropolis romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XII, Beograd 1980, 1–60.
- Gračanin H.*, Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća), Zagreb 2011.
- Györffy Gy.*, Pregled dobara grčkog manastira u Svetom Dimitriju na Savi (Sremska Mitrovica) iz XII veka, Spomenica Istorijskog arhiva Srem 1 (2002) 7–64.
- Ivanović M., Stojkovski B.*, Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku, Rijeka Sava u povijesti: zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18–19. listopada 2013, Slavonski Brod 2015, 77–103.
- Jeremić M.*, Sirmium – grad na vodi, Beograd 2016
- Komatina I.*, On the attack of the Hungarian king Bela III on Serbia in light of the letter of emperor Isaac II to pope Celestine III, Facta Universitatis. Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History 17/2 (2018) 105–110.
- Komatina P.*, The Slavs of the mid-Danube Basin and the Bulgarian expansion in the first half of the 9th century, Zbornik radova Vizantološkog institute 47 (2010) 55–82.
- Krsmanović B.*, The Byzantine Province in Change (on the Threshold between the 10th and 11th century), Belgrade – Athens 2008.
- Krstić A.*, The rival and the vassal of Charles Robert of Anjou: king Vladislav II Nemanjić, Banatica 26/2 (2016) 33–51.
- Minić D.*, Le site d'habitation medieval de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XI, Beograd 1980, 1–70.
- Moravcsik G.*, Pour une alliance Byzantino-Hongroise (seconde moitié du XII siècle), Byzantion 8 (1933) 555–568.
- Moravcsik Gy.*, Byzantium and the Magyars, Budapest 1970.
- Schlumberger G.*, Monnaies d'or d'un chef bulgare du XIe siècle Sermon, gouverneur de Sirmium, Revue archéologique 33 (1877) 173–176.
- Stephenson P.*, Byzantium's Balkan Frontier, Cambridge 2004.
- Wasilewski T.*, Le Thème byzantine de Sirmium – Serbie au XIe et XIIe siècle, Zbornik radova Vizantološkog institute 8/2 (1964) 465–482.
- Wassiliou-Seibt A.-K.*, Das byzantinische Verteidigungssystem an der Balkangrenze (Ende 10.–Ende 11. Jh.), Byzantinoslavica 75/1–2 (2017) 164–190.
- Алексић А.*, Маџва, са нарочитим погледом на поплавне прилике, Гласник СУД 72 (1891) 1–105 [Aleksić A., Маџва, са нарочитим погледом на поплавне прилике. Glasnik SUD 72 (1891) 1–105].
- Блајојевић М.*, Насеља у Маџви и питања српско-угарске границе, Ваљево. Постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 78–92 [Blagojević M., Naselja u Mačvi i pitanja srpsko-ugarske granice, Valjevo. Postanak i uspon gradskog središtva, Valjevo 1994, 78–92].
- Динић М.*, Браничево у средњем веку, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 84–112 [Dinić M., Braničevo u srednjem veku, Srpske zemlje u srednjem veku, Beograd 1978, 84–112].
- Динић М.*, Из прошлости Срема, Српске земље у средњем веку, 285–291 [Dinić M., Iz prošlosti Srema, Srpske zemlje u srednjem veku, 285–291].

- Динић М.*, Област краља Драгутина после Дежева, Српске земље у средњем веку, 123–145 [*Dinić M.*, Oblast kralja Dragutina posle Deževa, Srpske zemlje u srednjem веку, 123–145].
- Динић М.*, Средњовековни Срем, Гласник Историског друштва у Новом Саду 4 (1931) 1–12 [*Dinić M.*, Srednjovekovni Srem, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu 4 (1931) 1–12].
- Живковић Т.*, Једна хипотеза о пореклу великог жупана Уроша I, Историјски часопис 52 (2005) 9–22 [*Živković T.*, Jedna hipoteza o poreklu velikog župana Uroša I, Istorijski časopis 52 (2005) 9–22].
- Живковић Т.*, О северним границама Србије у раном средњем веку, Зборник Матице српске за историју 63/64 (2001) 7–17 [*Živković T.*, O severnim granicama Srbije u ranom srednjem веку, Zbornik Matice srpske za istoriju 63/64 (2001) 7–17].
- Златарски В.*, Историја на бугарската држава през средните векове I–I, Софија 1918 [*Zlatarski V.*, Istorija na b'lgarskata d'ržava prez srednite vekove I–I, Sofija 1918].
- Историја српског народа I, ур. С. *Ђурковић*, Београд 1981 [Istorija srpskog народа I, ur. S. *Đirković*, Beograd 1981].
- Јиречек К.*, Хришћански елемент у топографској номенклатури балканских земаља, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 463–528 [*Jireček K.*, Hrišćanski elemenat u topografskoj noменклатури balkanskih zemalja, Zbornik Konstantina Jirečeka I, Beograd 1959, 463–528].
- Калић Ј.*, Вести Константина VII Порфирогенита о Београду, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 37–41 [*Kalić J.*, Vesti Konstantina VII Porfirogenita o Beogradu, Evropa i Srbi. Srednji век, Beograd 2006, 37–41].
- Калић Ј.*, Земун у XII веку, Европа и Срби, 409–441 [*Kalić J.*, Zemun u XII веку, Evropa i Srbi, 409–441].
- Калић Ј.*, Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века, Европа и Срби, 49–58 [*Kalić J.*, Podaci Alberta Ahenskog o угарско-vizantijskim odnosima крајем XI века, Evropa i Srbi, 49–58].
- Калић Ј.*, Угарски двор у Срему, Европа и Срби, 643–651 [*Kalić J.*, Ugarski двор u Sremu, Evropa i Srbi, 643–651].
- Калић-Мијушковић Ј.*, Београд у средњем веку, Београд 1967 [*Kalić-Mijušković J.*, Beograd u srednjem веку, Beograd 1967].
- Коматићина И.*, „И обнови своју дедовину и боље је утврди“ – Стефан Немања и Стефан Првовенчани и уобличавање српске државности (у штампани) [*Komatina I.*, „I obnovi svoju dedovinu i bolje је utvrdi“ – Stefan Nemanja i Stefan Prvovenčani i uobličavanje srpske државности (у штампани)].
- Коматићина И.*, Rex Serviae у угарској краљевској титули од 1202. до 1402. године, Ниш и Византија XVI, Ниш 2017, 51–66 [*Komatina I.*, Rex Serviae u угарској kraljevској tituli od 1202. do 1402. године, Niš i Vizantija XVI, Niš 2017, 51–66].
- Коматићина И.*, Историјска подлога чуда Св. Симеона у житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног, Зборник радова Византолошког института 51 (2014) 111–134 [*Komatina I.*, Istorijaska podloga čuda Sv. Simeona u žitiju Simeonom od Stefana Prvovenčanog, Zbornik radova Vizantološkog института 51 (2014) 111–134].
- Коматићина И.*, Срби на путу крсташа, Историјски часопис 64 (2015) 55–83 [*Komatina I.*, Srbi na putu krstaša, Istorijski časopis 64 (2015) 55–83].
- Коматићина И.*, Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века, Београд 2016 [*Komatina I.*, Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII века, Beograd 2016].
- Коматићина П.*, О српско-бугарској граници у IX и X веку, Зборник радова Византолошког института 52 (2015) 31–42 [*Komatina P.*, O srpsko-bugarској граници у IX и X веку, Zbornik radova Vizantološkog института 52 (2015) 31–42].
- Коматићина П.*, Србија и Дукља у делу Јована Скилице, Зборник радова Византолошког института 49 (2012) 159–186 [*Komatina P.*, Srbija i Duklja u delu Jovana Skilice, Zbornik radova Vizantološkog института 49 (2012) 159–186].
- Коматићина П.*, Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I, Београд 2014 [*Komatina P.*, Crkvena politika Vizantije od kraja ikonoborstva do smrti cara Vasilija I, Beograd 2014].

- Максимовић Љ., Појовић М., Византијски печати подунавске регије у Србији I–II, Византијски свет и Срби, Београд 2008, 455–472 [Maksimović Lj., Popović M., Vizantijski pečati podunavske regije u Srbiji I–II, Vizantijski svet i Srbi, Beograd 2008, 455–472].
- Максимовић Љ., Организација византијске власти у новоосвојеним областима после 1018. године, Зборник радова Византолошког института 36 (1997) 31–43 [Maksimović Lj., Organizacija vizantijske vlasti u novoosvojenim oblastima posle 1018. godine, Zbornik radova Vizantološkog instituta 36 (1997) 31–43].
- Новаковић Р., О границама Србије и српске државе у средњем веку, Зборник Филозофског факултета у Београду 8 (1964) 153–181 [Novaković R., O granicama Srbije i srpske države u srednjem veku].
- Новаковић С., Охридска архиепископија у почетку XI века, Списи из историјске географије, Београд 2003, 61–102 [Novaković S., Ohridska arhiepiskopija u početku XI veka, Spisi iz istorijske geografije, Beograd 2003, 61–102].
- Пиривајтшић С., Хронологија и историјски контекст подизања манастира Студенице. Прилог истраживању проблема, Зограф 39 (2015) 47–56 [Pirivatrić S., Hronologija i istorijski kontekst podizanja manastira Studenice. Prilog istraživanju problema, Zograf 39 (2015) 47–56].
- Пиривајтшић С., Византијска тема Морава и „Моравије“ Константина VII Порфирогенита, Зборник радова Византолошког института 36 (1997) 173–201 [Pirivatrić S., Vizantijska tema Morava i „Moravije“ Konstantina VII Porfirogenita, Zbornik radova Vizantološkog instituta 36 (1997) 173–201].
- Пиривајтшић С., Самуилова држава. Обим и карактер, Београд 1997 [Pirivatrić S., Samuilova država. Obim i karakter, Beograd 1997].
- Појовић В., „Методијев“ гроб и епископска црква у Мачванској Митровици, Sirmium. Град царева и мученика, Сремска Митровица 2003, 297–302 [Popović V., „Metodijev“ grob i episkopska crkva u Mačvanskoj Mitrovici, Sirmium. Grad careva i mučenika, Sremska Mitrovica 2003, 297–302].
- Појовић В., Sirmium – Митровица (Сремска и Мачванска) (1967), Sirmium, 81–86 [Popović V., Sirmium – Mitrovica (Sremska i Mačvanska) (1967), Sirmium, 81–86].
- Појовић В., Sirmium, Сремска Митровица, лок. „Зидине“ или „Шириград“ у Мачванској Митровици – рано-средњовековна архитектура (1966), Sirmium, 79–80 [Popović V., Sirmium, Sremska Mitrovica, lok. „Zidine“ ili „Širingrad“ u Mačvanskoj Mitrovici – rano-srednjovekovna arhitektura (1966), Sirmium, 79–80].
- Појовић В., Блажени Иринеј, први епископ Сирмијума, Sirmium, 259–263 [Popović V., Blaženi Irinej, prvi episkop Sirmijuma, Sirmium, 259–263].
- Појовић В., Ископавања у Сирмијуму, Југославија (Е. Ochsenchlager – В. Поповић) (1973), Sirmium, 91–99 [Popović V., Iskopavanja u Sirmijumu, Jugoslavija (E. Ochsenchlager – V. Popović) (1973), Sirmium, 91–99].
- Појовић В., Каталог византијског новца из Музеја Срема, Sirmium, 325–342 [Popović V., Katalog vizantijskog novca iz Muzeja Srema, Sirmium, 325–342].
- Појовић В., Култни континуитет и литерарна традиција у цркви средњовековног Сирмијума, Sirmium, 303–306 [Popović V., Kultni kontinuitet i literarna tradicija u crkvi srednjovekovnog Sirmijuma, Sirmium, 303–306].
- Појовић В., Остата анонимних византијских фолиса из Мачванске Митровице, Sirmium, 343–344 [Popović V., Ostava anonimnih vizantijskih folisa iz Mačvanske Mitrovice, Sirmium, 343–344].
- Појовић В., Преглед топографије и градске структуре Сирмијума у доба Касног Царства, Sirmium, 121–145 [Popović V., Pregled topografije i gradske strukture Sirmijuma u doba Kasnog Carstva, Sirmium, 121–145].
- Појовић В., Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану, Sirmium, 291–296 [Popović V., Sirmijska episkopija i srednjovekovna crkva na Balkanu, Sirmium, 291–296].
- Радичевић Д., Шпехар П., Порфирогенитови међаши на Истру и старомађарски археолошки налази у Војводини, Зборник радова Византолошког института 52 (2015) 43–55 [Radičević D., Špehar P., Porfirogenitovi međaši na Istru i staromađarski arheološki nalazi u Vojvodini, Zbornik radova Vizantološkog instituta 52 (2015) 43–55].

- Радојчић Н.*, Дукљанин о Срему, Гласник Историског друштва у Новом Саду 3 (1930) 20–29 [*Radović N.*, Dukljanin o Sremu, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu 3 (1930) 20–29].
- Рокаи П.*, „Gyletus dux Sirmii“, Зборник за историју Матице српске 27 (1983) 121–127 [*Rokai P.*, „Gyletus dux Sirmii“, Zbornik za istoriju Matice srpske 27 (1983) 121–127].
- Станојевић С.*, О нападу угарског краља Андрије на Србију, Глас СКА 160 (1934) 109–130 [*Stanojević S.*, O napadu ugarskog kralja Andrije na Srbiju, Glas SKA 160 (1934) 109–130].
- Станојевић С.*, Хронологија борбе између Стевана и Вукана, Глас СКА 153 (1933) 96–101 [*Stanojević S.*, Hronologija borbe između Stevana i Vukana, Glas SKA 153 (1933) 96–101].
- Стојковски Б.*, Бач средиште сремске цркве?, Српска теологија данас 2009. Први годишњи симпозион, Београд 2010, 380–385 [*Stojkovski B.*, Bač središte sremske crkve?, Srpska teologija danas 2009. Prvi godišnji simposion, Beograd 2010, 380–385].
- Стојковски Б.*, Бачки жупан Вид, Споменица Историјског архива Срем 7 (2008) 62–71 [*Stojkovski B.*, Bački župan Vid, Spomenica Istorijskog arhiva Srem 7 (2008) 62–71].
- Стојковски Б.*, Црквена историја Срема у средњем веку (докторска дисертација у рукопису), Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад 2014 [*Stojkovski B.*, Crkvena istorija Srema u srednjem veku (doktorska disertacija u rukopisu), Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad 2014].
- Ђирковић С.*, „Црна Гора“ и проблем српско-угарског граничног подручја, Ваљево. Постанак и развој градског средишта, 59–77 [*Čirković S.*, „Crna Gora“ i problem srpsko-ugarskog graničnog područja, Valjevo. Postanak i uspon gradskog središta, 59–77].
- Ђирковић С.*, Civitas Sancti Demetrii, Сремска Митровица, Сремска Митровица 1969, 59–71 [*Čirković S.*, Civitas Sancti Demetrii, Sremska Mitrovica, Sremska Mitrovica 1969, 59–71].
- Ђирковић С.*, Земља Мачва и град Мачва, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 74 (2008) 3–20 [*Čirković S.*, Zemlja Mačva i grad Mačva, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 74 (2008) 3–20].
- Ђирковић С.*, Католичке парохије у средњовековној Србији, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 240–258 [*Čirković S.*, Katoličke parohije u srednjovekovnoj Srbiji, Rabotnici, vojnici, duhovnici, Beograd 1997, 240–258].
- Ђирковић С.*, Међаши дуж Истра. О јужној граници Мађара у X веку, ур. Ђ. Бордаш и др., 1100 година досељења Мађара у Војводину/A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság, Novi Sad 1997, 27–37 [*Čirković S.*, Međaši duž Istra. O južnoj granici Mađara u X veku, ур. Ђ. Bordaš i др., 1100 godina doseljenja Mađara u Vojvodinu/ A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság, Novi Sad 1997, 27–37].
- Узелац А.*, Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века, Београд 2015 [*Uzelac A.*, Pod senkom psa. Tataři i južnoslovenske zemlje u drugoj polovini XIII veka, Beograd 2015].
- Ферјанчић Б.*, Византијски печат из Сирмијума, Зборник радова Византолошког института 21 (1982) 47–52 [*Ferjančić B.*, Vizantijski pečat iz Sirmijuma, Zbornik radova Vizantološkog instituta 21 (1982) 47–52].
- Ферјанчић Б.*, Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији, Ваљево. Постанак и успон градског средишта, 49–58 [*Ferjančić B.*, Problem vizantijskog nasleđa u severozapadnoj Srbiji, Valjevo. Postanak i uspon gradskog središta, 49–58].
- Ферјанчић Б.*, Сирмијум у доба Византије, Сремска Митровица, 33–58 [*Ferjančić B.*, Sirmijum u doba Vizantije, Sremska Mitrovica, 33–58].
- Харди Ђ.*, Галички кнежеви дародавци манастира Св. Димитрија на Сави, Споменица Историјског архива Срем 1 (2002) 65–76 [*Hardi Đ.*, Galički kneževi darodavci manastira Sv. Dimitrija na Savi, Spomenica Istorijskog arhiva Srem 1 (2002) 65–76].
- Харди Ђ.*, Господари и банови Оностраног Срема и Мачве у XIII веку, Споменица Историјског архива Срем 8 (2009) 70–79 [*Hardi Đ.*, Gospodari i banovi Onostranog Srema i Mačve u XIII veku, Spomenica Istorijskog arhiva Srem 8 (2009) 70–79].

Харгу Ђ., О Маčви средином XIII века, Споменица Историјског архива Срем 10 (2011) 32–42 [Hardi Đ., О Маčvi sredinom XIII veka, Spomenica Istorijeskog arhiva Srem 10 (2011) 32–42].

Харгу Ђ., Један прилог познавању византијског наслеђа на тлу Овостраног Срема (Sirmie Citerioris), Зборник радова Византолошког института 54 (2017) 117–142 [Hardi Đ., Jedan prilog poznavanju vizantijskog nasleđa na tlu Ovostranog Srema (Sirmie Citerioris), Zbornik radova Vizantološkog instituta 54 (2017) 117–142].

Ivana Komatina

Institute of History Belgrade
ivana.komatina@iib.ac.rs

Predrag Komatina

Institute for Byzantine Studies, SASA, Belgrade
predrag.komatina@vi.sanu.ac.rs

THE BYZANTINE AND HUNGARIAN SYRMIA IN THE 10TH–13TH CENTURIES

It has been long known that the name “Syrmia” in the Middle Ages meant not only the area between the rivers Sava and Danube, but also the territory on the right bank of the Sava, today’s Маčва, which was called in the sources “Further Syrmia” (Sirmia Ulterior). However, scientists have not yet explained in a satisfactory manner how and when it came to denote that region.

Avar rule over the ancient imperial Syrmium came to an end with the Frankish conquest of their realm in 796, and the Franks dominated the region between the Sava and the Danube continuously until the end of the 9th century, as there are no precise data that prove the usually assumed Bulgarian rule over Syrmia during the 9th century. Then the Hungarians (Magyars) held sway over it during the most part of the 10th century. From that period of time there are no traces of a developed human settlement on the site of the ancient Syrmium on the left bank of the Sava River, in today’s Sremska Mitrovica. However, from the second half of the 10th century there are traces of a settlement on what is now the right bank of the river in Маčвanska Mitrovica, along with a church assumed to be the episcopal cathedral of the Bishopric of Syrmium, first attested in 1019. Knowing that in a 13th century source that site was described as being in the „Further Syrmia“ (Sirmia Ulterior), the conclusion was reached that the name of „Syrmia“ already in early Middle Ages denoted both banks of the Sava, and that it was the Syrmia that was under Bulgarian and Byzantine rule in the 10th and 11th centuries as well as the primary area of the jurisdiction of the Orthodox bishop of Syrmium.

However, it cannot be said that the site in Маčвanska Mitrovica at that time was located „on the right bank of the Sava“, but rather, because of the hydrological situation of that period, on an island, surrounded by the waters of the Sava on all sides. As in the Ancient times, it formed one functional entity with the settlement that started to develop on the left bank of the river in the 11th century. According to the

sources, not only the cathedral of the Bishopric of Syrmium in Mačvanska Mitrovica, but also the Church of St. Demetrius, known to be in what is now Sremska Mitrovica, was located in the then Syrmium, which as a whole geographically belonged to the area between the Sava and the Danube. Since the settlement in Mačvanska Mitrovica originated in the second half of the 10th century it can be concluded that it was established by the Byzantine emperor John I Tzimiskes (969–976), whose coins are the oldest ones preserved at the site, who, after his destruction of the Bulgarian empire in 971, may have defeated the Hungarians and taken the control of the area. The city and its region were then ruled by Samuel after 976, and then by the Byzantines once more between 1019 and 1071, when the Hungarians conquered Syrmium. Their rule is well attested in Sremska as well as in Mačvanska Mitrovica, and it lasted until 1164. During all of that period the name of „Syrmium“ denoted only the city itself, and not the wider region. It was only in the mid-12th century that the name came to mean the whole area, but only the one between the Sava and the Danube. The right bank of the Sava was, according to the contemporary Byzantine authors, held by the Serbs.

The Byzantines ruled Syrmia between the Sava and the Danube for the last time in 1164–1180, after which the Hungarian king Bela III retook it from them. He then conquered some parts of the Empire to the south of the Sava and the Danube, namely Belgrade and Braničevo, but in 1186 he gave it back to the Byzantine emperor Isaac II as a dowry of his daughter Margaret. Thus, the so-called „Margaret’s dowry“ comprised only those areas and not Syrmia and Mačva, as is usually assumed. The spread of the Hungarian authority to the south of the Sava into Mačva was not connected with the acquisition of the „Margaret’s dowry“, but with their frequent wars with the Serbs from the late 12th and early 13th century. When Margaret came back to Hungary around 1223 she received from her brother king Andrew II some possessions in the south of the kingdom, and then the whole County of Syrmia, which she ruled not as part of her dowry, but as an appanage from her brother. Some time before 1229 she also received the Hungarian possessions to the south of the Sava, that were added to her dominions in Syrmia, resulting in the spread of the name of „Syrmia“ to that region as well. Thus the use of the term „Syrmia“ for the territory over the river Sava had political connotation rather than geographic or historic. When that territory was separated from Syrmia in the mid-13th century with the establishment of a separate Duchy of Mačva, it was never called „Syrmia“ again in the Hungarian sources, but instead „Mačva“, while in the Serbian sources the appellation persisted, also for political reasons, until the first half of the 14th century, when it was finally replaced with the term „Mačva“.